

Vuokratyön epätasa-arvoisuus evoluutiopsykologian vahvistamana

Antti Tanskanen: Huono-osaisia työntekijöitä? Tutkimus vuokratyöntekijöiden työelämän laadusta. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 7. Helsingin yliopisto 2012. 162 s. ISBN 978-952-10-7641-1

Antti Tanskanen testaa väitöskirjassaan väitettä työelämän yleisestä huonontumisesta yhden uudentyyppisen työntekijäryhmän osalta. Tanskanen ottaa lähtökohdakseen työelämäntutkimuksen ja työnantajapuolen näytön siitä, että ammattitaito on lisääntynyt, joustot hyödyttäneet myös työntekijöitä ja työn tekemisen tavan vapaus edistynyt Suomessa toisin kuin vaikkapa Britanniassa. Vastoin myönteisiä kyselytuloksia työelämän on silti koettu jollain selittämättömällä tavalla huonontuneen. Syynä ovat Tanskanen tutkimuksen mukaan epätasa-arvon lisääntyminen ja työnantajien saneluvallan kasvu.

Vaikka vuokratyöntekijöitä oli vuonna 2011 vain 28 000, ehkä prosentti työvoimasta/työllisistä/palkkatyöntekijöistä, vuokratyössä kävi vuonna 2006 peräti 101 000 työntekijää (TEM). Vuokratyö on itseään työllistävien alihankkijoiden, freelancereiden ja määräaikaisten ohella siirtänyt yritysrisikiä työnantajilta työntekijöille, työtä omalla kustannuksellaan odottelevalle mutta siihen henkisesti sitoutuneelle puskurityövoimalle. Vuokratyöntekijöistä on helppo päästä eroon. Vuokraava yritys voi solmia toistaiseksi voimassa olevan työsopimuksen sitoutumatta anta-

maan työtä, jolloin puhutaan 0-sopimuksista. Työntekijä on käytettävissä, muttei palkattuna.

Vuokratyöntekijät eivät perää oikeuksiaan, sillä rettelöivä työntekijä ei keikkoja saa. Vuokratyö on vähemmän koulutettujen, nuorten ja naimattomien huonosti palkattua työtä yksityisellä sektorilla, loistavina poikkeuksina hintansa määräävät terveydenhoitoalan ammattilaiset syrjäkunnissa. Nykyajan työmarkkinoita on hahmotettu myös sipulina, jonka ulompina kerroksina levittäytyy harmaa työjuridiselta asemaltaan epämääräisten ulkomaalaisten ihmiskauppana ja sisempinä kehinä isäntävallan alaiset puskurityöt. Työehtosopimusten ja työlainsäädännön alainen työ eli vakinaisen työvoiman ja työnantajan välisessä työsuhteessa tehty supistuu.

Solidaarisuus työntekijöiden kesken rapautuu, kun itsetuntoa voi pönkittää alaspäin ja kateuden puolestaan suunnata työnantajien sijasta toisiin työntekijöihin. Samalla ei-etuoikeutettujen työntekijäryhmien pelkkä olemassaolo säilyttää keskiluokkaiset asiantuntijat tekemään pitkää työpäivää ylityökorvauksia kyselemättä, jotteivät he putoaisi ytimestä. Työnantaja saa siis myös tältä väeltä enemmän

kuin sopimuksessa seisoo.

Työ on palannut kohti tavaramuotoisuutta, markkinahintaan myytäviä kertasuoritteita. Alle omakustannushinnan ajaa myymään laaja työvoimareservi ja ostajan ylivalta. Tanskanen osoittaa EU:n ja Suomen työvoimatutkimusaineistojen sekundaarianalyysillä, että vuokratyöntekijät sijoittuvat kaikilla objektiivisilla mittareilla keskiverron huonommalle puolelle. Heidän kertomuksissaan nettipalstoilla toistuvat kuvaukset jäämisestä työyhteisön ulkopuolelle, työterveyshuollon puuttumisen, koulutuksen ja opastamisen paitsio ja kalliimmat hinnat työpaikkaruokalassa. Vuokratyöntantaja pidetään Tanskanen analysoimissa tuhansissa nettipuheenvuoroissa sutenöörinä, jotka syövät työntekijän leipää tarpeettomina välikäsinä. Vuokratyötä kutsutaan ”vääräksi työksi”.

Ponnistuksen ja palkinnon reilua suhdetta, antamisen ja saamisen balanssia, on jo pitkään käytetty selittämään työssä jaksamista tai työuupumusta (Wilmar Schaufeli). Jos ihminen pakotetaan antamaan enemmän kuin hän katsoo reiluksi tai jos sopimusta yksipuolisesti huononnetaan, työstä pyritään pois tai ainakin sen mielek-

kyys katoaa. Juuri tällä perusteella puhuin aikanaan työelämän huonontumisesta. Tanskanen selittää, miksi subjektiiviset kokemukset suhteellisesta epätasa-arvosta suhteessa toisiin työntekijöihin tai saneluvallan alaisuudesta elinehtojen suhteen jyräävät fyysisen hälytystilan voimalla, eikä mikään sopeutumisvalmennus pysty kääntämään asemasta koettua hätää uteliaaksi avautumiseksi uusille haasteille.

Tanskanen sanoo antaneensa työelämän laadun tutkimuksen määrätä, mitkä muuttajat ovat tärkeitä. Todellisuudessa teoria suhteellisen lauma-aseman elintärkeästä ja aseman huonontumisen vaarallisuudesta selviämisen, resurssien ja suvunjakamismahdollisuuksien kannalta on ohjannut Tanskasta määrittelemään epätasa-arvon lisääntymisen ja työnantajien vallan kasvun muita perustavammiksi muutoksiksi työelämässä. Työelämän laadun tutkimushan listaa deskriptiivisesti kaikki asiat painokertoimiltaan samanarvoisiksi, ikään kuin pomon matalampi kynnyksen kompensoisi työn menetyksen uhkaa tai kynän vuoleminen mieleiseksi kiristyneitä tahteja ja ohennettua miehitystä/naisitusta. Se uusi, mitä Tanskanen tutkimukseen tuo, on empiiriseen aineistoon ankkuroitava psykologinen viitekehys vääryydestä.

Kun parin vuosikymmenen aikana tapahtunutta muutosta, prekaarityön lisääntymistä ja koke-musta työelämän huonontumisesta, selitetään ihmisen evoluutiovalmiuksilla, on välittävää mekanismia mietittävä tarkkaan. Tanskalla peruskomponentit, objektiivinen epätasa-arvo ja subjektiivinen vääryyskokemus, ovat kohdallaan, eikä hänen teoriaansa käy syyttämisen yhteiskunnallisten suhteiden

palauttamisesta yksilön asenteisiin niin kuin psykologioille monesti tehdään. Mutta ovatko evoluutiopsykologiset selitykset tarkkaan ajatellen historiallisen prosessin selityksiä vai sen laukaisemien ilmiöiden ymmärtämistä? Objektiiviset muutokset työstä sopimisessa ja sen palkitsemisessa sopivat tässä paremmin selittäjiksi, vääryyden kokemus selitettäväksi muutujaksi. Evoluutiopsykologia tekee paremmin ymmärrettäväksi ”väärän” työn aiheuttamien reaktioiden voimakkuuden ja sovittamattomuuden.

Yksilön itsetunto voidaan operationalisoida hänen lauma-asemansa osoittimeksi ja hylkäämishälyyttimeksi (Mark Leary): itsetunto kohenee, kun vuorovaikutus sujuu, työtä arvostetaan ja asema paranee, mutta säröilee, jos ei ole ymmärrystä eikä tunnustusta ja asema suhteessa työtovereihin/naapureihin laskee. Psykologia on sosiaalipsykologiaa jo siksi, että ihmisen *neocortex* on kehittynyt ymmärtämään ja säätelemään sosiaalisia suhteita. Psykologinen selitys ei kuitenkaan tyydy tautologisesti toteamaan suhteita sellaisina kuin ne sillä hetkellä ovat, vaan itsetunto kantaa myös tietyllä viiveellä vastoinkäymisten yli. Siksi varhaiset kiinnittymiskokemukset merkitsevät perimän ja työmarkkina-aseman rinnalla niin paljon.

Itseensä luottava saa muutkin vakuuttumaan asiastaan (ja omasta tarpeellisuudestaan), joten itsearvioinnin yleinen vääristyminen myönteiseen suuntaan on voitu nähdä selviytymistä edistävänä valmiutena. Itsepetosolettaman suorasukainen soveltaminen tieteelliseen argumentaatioon on yhtä alitis nihilointisyytöksille kuin psykanalyysi aikanaan. Robert Triver-

sin ja William von Hippelin teoria adaptiivisesta itsepetoksesta on toistaiseksi vain erittäin lupaavan tuntuinen yritys raamittaa tunnettuja koetuloksia motivoituneesta havaitsemisesta ja tulkitsemisesta, itessään kokeellisesti testaamaton.

Mielestäni Tanskanen ei tarvitsisi julistautua metodologisen individualismin kannattajaksi soveltaakseen (evoluutio)psykologisia teorioita. Niin tehdessään hän altistuu ansaitsemattaan perinteisille ennakkoluuloille, joiden mukaan psykologinen selittäminen tarkoittaa yksilön synnynnäisten tai lapsuudesta johtuvien taipumusten ylikorostamista ja taloudellisten valtasuhteiden katoamista näkökentästä. Eihän Tanskanen käsittelemässä työelämässä suinkaan käy niin! Uusi työntekijä kohtaa sosiaaliset faktat institutionalisoituna käytäntöinä, mutta yliyksilöllistenkin rakenteiden pitää uusintaa itsensä yksilöiden motivaationa. Pääoman täytyy kasvaa, jotta se ei menettäisi arvoaan, mutta yksilöt hyökkäävät tai puolustautuvat statuskampailussa sitä kasvattaessaan. Tällöin pääomalogiikka välittyy ”ahneudeksi” tai ”itsekkääksi etujen puolustamiseksi”.

Vaikka statuskilpailua esiintyy Tanskanen ja darwinistisen näkemys mukaan kaikissa yhteiskunnissa, hän suosittaa vahvasti kilpailun lieennyttämistä – yhtä lailla darwinistiselta pohjalta. Suosituksen tueksi voisi marsittaa kokeellisen psykologian, neuropsykologian ja taloudellisen käyttäytymisen psykologian näyttöjä siitä, kuinka kilpailu huonontaa tulosta, lisää kustannuksia ja haittaa yhteistyötä tekemällä omasta asemastaan häitälevistä työntekijöistä itsekkään putkinäköisiä. Arkipäivän talousagenda tuntuu kuitenkin

uskovan, että putoamisuhka johtaa voimavarojen optimaaliseen käyttöön ja kirvoittaa kahleistaan luovuuden.

Biologisena olentona ihminen taistelee elinehdoistaan, ja kovenunut kilpailu on äidytännyt pintaan perimmäiset pelot ulossulkemisesta ja menehtymisestä. Tanskan teoria kumoaa omalta osal-

taan uskottelut loputtomiin joustavasta ihmisestä, joka vailla jatkuvuuden ja koherenssin tarvetta kytkeytyy aina uusiin käyttöliittymiin vailla identiteetin kahleita. Darwinistisen moraalitunneteorian sovellutus ravistelee vakuuttavasti evoluutiopsykologian harteilta vahvimman oikeuden viimekätisen selityksen roolia. Altruismin ja

yhteistyön tutkiminen on itse asiassa evoluution yhteiskuntatieteellisten sovellutusten valtavirta, mutta Suomessa tunnetaan paremmin Björn Wahlroosin naturalistinen moraaliopetus ihmisen itsekkyydestä.

Juha Siltala